

הליך הגיור – מקורות, רכיבים ומהות

שיטת חכמי ספרד: המילה והטבילה כתהליך הדרגתי של גיור

הרב אפרים ולץ

בפרק הקודם עסקנו בשיטת הרמב"ם, לפיה עיקר הגיור הוא הטבילה המלווה בקבלת המצוות, בעוד המילה אינה אלא הכנה ותנאי לגיור. בפרק זה נמשיך לעסוק ביחס בין המילה לטבילה, והפעם על פי שיטתם של חכמי ספרד. נזכיר, כי ראינו שנחלקו התנאים ביחסים בין מרכיבי הגיור, ונפסקה הלכה כחכמים שהן המילה והן הטבילה הכרחיים להליך הגיור.

מילה וטבילה לשם גיור

בפרק הקודם ראינו את שיטת הרמב"ם, שבני לוי מלו בעודם במצרים ומילה זו הועילה להם לגיורם בסיני, והראנו מכאן שלדעת הרמב"ם אין צורך בכוונת גיור במילה. הרמב"ן התייחס לדברי הרמב"ם הללו והתקשה בהם:

והרב רבי משה ז"ל כתב מילה היתה במצרים שנאמר כל ערל לא יאכל בו מל אותן משה רבינו ע"ה שכולם בטלו ברית מילה בהיותם במצרים חוץ משבטו של לוי שנאמר ובריתך ינצורו ע"כ,

וא"ת שבט לוי היאך נכנסו תחת כנפי השכינה?

אלא הטיפו מהם דם ברית.

ולוי נראה דמדין מילה אינן חייבין להטיף דהא מלו, ולא דמו לערבי מהול וגבעוני מהול דהתם **כיון דלא מפקדי כמאן דלא מהילי דמו**, [...] הילכך בני לוי נדונו כנשים להכנס בטבילה תחת כנפי השכינה **עם המילה שלהם**.

(רמב"ן יבמות מו, א)

הרמב"ן לא הבין כיצד ייתכן שבני לוי נכנסו תחת כנפי השכינה אם מלו כבר במצרים, כלומר לדעתו המילה חייבת להיות חלק אורגני מהליך סגור של כניסה תחת כנפי השכינה, ובלעדיו הליך הגיור עצמו חסר, אף שהיו נימולים כבר. הרמב"ן מתרץ שני תירוצים – האחד הוא שאכן הטיפו מהם דם ברית בעת גיורם בסיני, על אף שהיו נימולים. לפי תירוץ זה אין ספק שהמילה חייבת להיות חלק מהליך הגיור עצמו. אמנם התירוץ השני אליו נוטה רמב"ן הוא

שכל מילת מצווה מועילה לעניין הגיור, ואינה דומה למילת גוי שלא בתודעת מצווה או גיור, שאין לה משמעות הלכתית.

אין ספק כי גם הרמב"ם מחייב מילה לצורך גיור, וקשה לקבל שהוא יסתפק במילת גוי לשם רפואה וכדו'. אולם כפי שראינו, המילה אצל הרמב"ם היא **תנאי** בגיור, שעיקרו הוא המהפך הרוחני שבא לידי ביטוי בטבילה. מקושיית הרמב"ן ותירוציו עולה כי בניגוד לרמב"ם, לדעתו המילה אינה רק תנאי מקדים לגיור אלא היא **לב הגיור** עצמו, ואם האדם נימול משכבר – עליו להטיף דם ברית, ואם לא כן, עליו לומר כפי שהוא עצמו מנסח בסוף דבריו, שבני לוי נכנסו תחת כנפי השכינה בטבילה **עם המילה שלהם**, כלומר המילה המקדימה היא חלק מהליך הגיור עצמו, יחד עם הטבילה.

ניסוח של יסודות שיטתו של הרמב"ן אפשר למצוא בדברי החת"ם סופר¹:

[...] ואנא לא נגר אנא ונלפע"ד במח"כ אפי' ריח קו' אין כאן. **בודאי גוי שרוצה לכנס לדת וברית קודש ע"י מילה כאבותינו שנכנסו לברית ע"י מילה וזה צריך לשמה לשם הכנסת דת**, ואם מל לשם מורנא² ואח"כ רוצה להתגייר במה יכנס לברית ע"י מילת גיותו? ומזה מיירי רבי יוסי ביבמות.

אבל אנחנו עם קודש שכבר נכנסנו לברית בימי צאתינו ממצרים אנו ובנינו אחרינו עד עולם וכל הנולדים המה בברית אפילו ערלים ואין המילה אלא מצוה א' מתרי"ג מצות ויש מהם שצריכים כוונה כגון מצה... ועל זה פליג ר' יוסי **כיון שישראל זה הוא הנימול ואינו צריך למילה להכנס לדת כי הוא נולד ממעי אם בקדושת ישראל, רק לקיים מ"ע אפילו אם המל אינו מל לשמה מ"מ איננו ערל.**

(חת"ם סופר יורה דעה ש)

החת"ם סופר סובר כי גוי שבא להתגייר – מילתו היא מילת גיור ועליו לעשותה לשם גיור, וכל מילה שהיא לצורך בעלמא (תרבותי, רפואי וכדו') ואינה לשם גיור אינה מועילה להליך הגיור כלל. אולם, בניגוד לכך ישראל מצווה על המילה והוא אינו צריך כוונה מיוחדת במילתו, ואף אם מל שלא לשמה – מילתו מועילה לו ואינו זקוק להטפת דם ברית.

מדברים אלו הסיק השרידי אש מסקנה הלכתית מרתקת:

ובשאלה על גר גדול שבא להתגייר, **ודאי שאסור להרדימו בסם שינה, שהרי ע"י המילה הוא נכנס לקדושת ישראל, ואם הוא ישן בשעת המילה מי מכניסו לקדושת ישראל?** ובוודאי שאין לומר שהמוהל מכניסו לקדושת ישראל אפילו אם הוא ישן, שרק ע"י קיום ברית קודש הוא נכנס לקדושה.

(שרידי אש חלק ב, סב)

¹ הרקע לדברי החת"ם סופר הוא קושיית היעב"ץ על הסתירה בשיטת רבי יוסי אשר מחד פסק שלא לקבל גר שמעיד על עצמו כי מל ולא טבל, מחשש שמילתו היתה כגוי ולא לשם גירות (בימות מו, ב ורש"י שם); ומאידך פסק כי אין צורך בכוונה מיוחדת במצוות המילה (עבודה זרה כז, א).

² הכוונה היא למילה לצורך רפואי.

השרידי אש טוען שאין לעשות הרדמה כללית במילת גר, שכן נדרשת כוונת גיור במעשה המילה כחלק מתהליך הגיור וכניסה לקדושת ישראל³.

דוגמה נוספת למקרה שעשוי לעמוד במחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן ותלמידיו הוא בגוי שנימול כתינוק על דעת שהוא יהודי. יתכן כי לדעת הרמב"ם מילה זו נעשתה לשם מצווה והיא תועיל כתנאי מקדים לטבילה, בעוד שהרמב"ן יטען כי העובדה שלא היה לה כל תוקף הלכתי מחייב, היא לא יכולה להצטרף להליך הגיור עם הטבילה⁴.

העולה מהשיטות הנ"ל הוא שהמילה אינה רק הכנה ותנאי לגיור, אלא חלק ממעשה הגיור בעצמו, ולכן לא תועיל מילה ללא כוונת גיור.

גם ביחס לטבילה ניתן לראות כי חכמי ספרד דרשו כוונת גיור, ולא קיבלו אפשרות של גיור עם טבילה שלא נעשתה לשם גירות. הזכרנו כבר מספר פעמים את סוגיית טבילה לנידתה וטבל לקריו (יבמות מה, ב), שהגמרא באופן פשוט מורה שניתן לקבל טבילה שנעשתה לשם קרי ונידות לצורך טבילת גיור. אולם הריטב"א על אתר מעמיד את הסוגייה במצב ספציפי:

והא דאמרינן הכא מי לא טבלה לנדותה מי לא טבל לקריו, הרי הוא דבר הלמד מעניינו דמיייתנן לה על ההיא דאטבלה לשם אינתתא ואותה טבילה בפני ב"ד היתה כראוי אלא שהזכירו לשם אינתתא דנדות ולא הזכירו לשם גירות, ואף אלו ג"כ כך היו, שטבלו בשעת גירותם בב"ד לשם אינתתא ולשם קרי, והיו קורים אותם בן ארמיתא ובר ארמאה לפי שלא טבלו בפירוש לשם יהדות, א"נ שטבלו סתם ולא הזכירו כלום דסתמו כפירושו כיון דכבר מל וקבל עליו, ואעפ"כ היו מוציאים לעז עליהם שאין טבילתם טבילה, לכך אמר להו רב אשי כי סתמו כפירושם ולכל הפחות כיון דמשום גירות טבלו לא סגיא שלא היה דעתם בטבילתם לכל הפחות משום טהרת נדה או משום קרי והרי אלו בטבילה לשם יהדות כיון שטבילת קרי ונדה לא שייכי אלא בישראל.

(ריטב"א יבמות מה, ב)

הרי שהריטב"א לא מוכן היה לקבל כי טבילה לשם נידה או קרי תועיל לשם גיור, ומעמיד בדוחק את הסוגייה במקרה בו המתגייר טבל כחלק מהליך גיור ברור בפני בית דין, אלא שלא אמר בפירוש שטבילתו לשם גירות. הרי שלדעת הריטב"א, כפי שגם ראינו שהרמב"ם סבר, טבילה חייבת להיעשות לשם גירות ולא די בטבילה לנידה או לקרי.

³ אולם בהמשך דבריו מציין השרידי אש שהוא הדין לישראל גדול שבא למול, שאין להרדימו בסם שינה. נראה שלדעתו רק בקטן אין צורך בכוונת מילה של הנימול דווקא מפני שהכניסה לברית בגיל זה אינה זוקקת דעת, ועצם ההכנסה על ידי הוריו מספיקה. אמנם בגדול שעומדת לפניו הבחירה אם להצטרף לברית או לא, צריך כוונה כמו גר.

⁴ בשאלה זו נחלקו הפוסקים האחרונים במקרים בהם היה טעות בייחוס, או מי שנולד לאישה שגיורה התברר כפסול. ראו הר צבי יורה דעה ריט; אגרות משה יורה דעה ב, קכח, ושם יורה דעה ג, קה. הגר"א שפירא (מנחת אברהם ח"א טז, ו) סמך על עקרון זה להתיר גיורם לחומרא של בני הקהילה האתיופית בטבילה בלבד.

הגיור כתהליך

ראינו בדברי הרמב"ן והריטב"א שהמילה היא שלב אינהרנטי בהליך הגיור, וכמוה גם הטבילה, ואם כן נראה שהגיור עצמו נעשה בכמה שלבים. דברים דומים אנו מוצאים בדברי הרשב"א, שעסק בדברי הגמרא (יבמות מו, ב) שאין מטבילים גר בלילה, משום שזהו דין ודין אינו נערך בלילה, וכתב כך:

ונראה דלכתחלה קאמר, דטבילה כגמר דין דמי כיון שכבר קיבל ומל.

(רשב"א יבמות מו, ב)

הרי שגם הרשב"א רואה במילה את תחילתו של הליך הגיור שבא אל סיומו בטבילה. כך גם עולה מדבריו ביחס לגוי שמל ולא טבל, שאילולי דרשה מיוחדת שמונעתו מאכילת קורבן פסח, היה מקום לומר שהוא כבר התחיל את גיורו ויוכל לאכול עם ישראל:

קשיא לי א"כ היינו גוי ואע"פ שמל הרי הוא כערל דהו"ל כערבי מהול?

וליתא דשאני הכא דמילתו לשם יהדות ואע"פ שלא נגמר גירותו מ"מ כבר התחיל ונכנס קצת בדת יהודית שאינו צריך אלא טבילה.

(רשב"א יבמות עא, א)

גם הריטב"א, משתמש בניסוח דומה בסוגיית גר קטן, בתשובה לשאלה מדוע הגמרא כתבה שמטבילים אותו ולא כתבה שמלים:

והא דנקט מטבילין ולא נקט מלין, יש אומרים דנקט מאי דשייך אפילו בנקבות, א"נ דנקט גמר גירות.

(ריטב"א כתובות יא, א)

כמו הרשב"א, גם הריטב"א מכנה את הטבילה "גמר גירות", ונראה שהוא סובר שתהליך הגיור מתחיל במילה ומסתיים בטבילה.

עולה כי לדעת הרמב"ן והריטב"א והריטב"א הגיור הוא מאורע תהליכי שאינו קורה באחת – הגר עושה מספר פעולות, שכל אחת מהן היא שלב בתהליך הגיור. בשונה מדעת הרמב"ם שראה במילה תנאי בגיור, כאשר למעשה הוא סבר שהגיור קורה ברגע אחד של קבלת המצוות, לדעת חכמי ספרד הגיור נעשה במספר שלבים.

שני רכיבי גיור בלתי תלויים או תהליך אורגני ומסודר?

ראינו בפרק הקודם כי הגמרא קובעת שיש למול את המתגייר ולאחר שיתרפא מטבילים אותו:

קיבל, מלין אותו מיד. נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה, חוזרים ומלין אותו שניה. נתרפא, מטבילין אותו מיד.

(יבמות מז, ב)

בדברי הרמב"ם עמדנו על כך שהואיל והמילה אינה אלא הכנה לגיור, הרי שהיא צריכה להיעשות טרם הגיור עצמו כהכנה הכרחית עבורו. אולם הרמב"ן אשר ראה את המילה כחלק אורגני ושווה ערך בהליך הגיור אכן מתלבט אם הסדר מעכב:

תמהני למה משהין אותו יטבילוהו תחלה ומיד ימול?

ושמא מצוה למול ואחר כך לטבול,

אי נמי כיון שהמילה קשה עליו מלין אותו תחלה כדי שאם דעתו נוקפו יפרוש, ומיהו אם טבל ואחר כך מל הרי זה גר **דלא שנא מילה וטבילה ולא שנא טבילה ומילה**.⁵

(רמב"ן יבמות מז, ב)

תחילה נעמוד על תירוץ השני של הרמב"ן, שסובר כי הסדר אינו מעכב כלל ואין משמעות לשאלה אם מלים ואז טובלים או להיפך. כפי שראינו, הרמב"ן סובר שהליך הגיור כולל בתוכו שני חלקים – מילה וטבילה, ואין מדובר בהכנה בלבד לגיור אלא שתי פעולות שהן לב הגיור עצמו. אם כן, העולה מדברי הרמב"ן בתירוץ השני הוא שכל פעולה מפעולות הגיור פועלת דבר אחר בגר, ושתיהן נצרכות להליך הגיור, אולם אין זה משנה באיזה סדר הדברים נעשים אלא יש לבצע את שני חלקי הגיור ללא תלות זה בזה.

אולם, לפי האפשרות הראשונה, הטבילה היא בהכרח גמר התהליך, כפי שראינו בדברי הריטב"א והרשב"א לעיל. ואכן כך גם הם כותבים ביחס לסוגייה זו:

וא"ת ולמה משהין אותו למולו בתחלה ולהמתין עד שיתרפא, יטבילוהו בתחלה?

וי"ל **כשהוא ערל אין טבילה מועלת דהו"ל כטובל ושרץ בידו ואפילו בדיעבד מעכב.**

ותדע דהלוקח כלים מן הגוים שצריכים להגעיל ולהטביל הגעלה קודמת, ואע"ג דהתם בדיעבד אם הקדים טבילה יצא שאני הכא דטומאת ערלות טומאה גמורה.

(ריטב"א יבמות מז, ב)

הרי שהריטב"א מאמץ את האפשרות הראשונה ברמב"ן, לפיה סדר הגיור הוא מילה ולאחריה טבילה, וללא מילה הגוי נתון ב"טומאת ערלות טומאה גמורה" וטבילה לא תועיל לו.

גם הרשב"א מסיק מכאן שהסדר מעכב, שכן לדעתו הטבילה היא העיקרית שבתהליך הגיור:

ולוי נראה דמילה קודמת לטבילה עכובא, דאם לא כן לעולם היתה טבילה קודמת משום שיהיו מצוה אלא **כיון שהטבילה כוללת עיקר גירות ולצאת מטומאת גוים וליכנס בקדושת ישראל לפיכך צריכה בסוף.**

(רשב"א יבמות מז, ב)

⁵ הרמב"ן מביא הוכחה לדבריו מגיורת שטבלה בהיותה מעוברת, שהטבילה עלתה לבנה, ודי לו במילה כשייוולד. הריטב"א (להלן) דוחה הוכחה זו, ולדעתו הטבילה עולה לעובר כגיור גמור שכן הוא איננו בר-מילה בזמן הגיור, ולאחר שנולד הוא נימול כיהודי גמור.

דברי הריטב"א על החיוב להיפטר מטומאת העורלה קודם הטבילה, ודברי הרשב"א על מרכזיותה של הטבילה, משלימים זה את זה, ועולה מהם ומהתירוץ הראשון של הרמב"ן הלכה למעשה שהסדר מעכב, שכן תהליך הגיור הוא תהליך צומח ומתקדם. על מנת להיכנס לקדושת ישראל יש לעזוב את השרץ, להסיר טומאת העמים מהגוף, ורק כך ניתן להיכנס לקדושת ישראל בטבילה.

על פי הדברים שהצגנו בתחילת הפרק, הרמב"ם לא יכול להעלות על דעתו היפוך הסדר בין המילה לטבילה כפי שסבר הרמב"ן בתירוץ השני, שכן לדעתו המילה היא תנאי בהליך הגיור, והגיור עצמו מתבצע בזמן הטבילה וקבלת המצוות. אולם גם לשיטת הרשב"א והריטב"א כי אין לשנות את הסדר, נראה כי דעתם שונה משל הרמב"ם. הרמב"ם ראה במילה מעין תנאי מקדים של פרישה מוסרית מתאוות הגוף המהווה את הבסיס לכניסת הברית בישראל, ולעומתו חכמי ספרד משתמשים במינוחים כמו "טומאת ערלה" ו-"קדושת ישראל", שמתייחסים להבדלים המהותניים שבין ישראל לעמים, כאלו שניתן לגשר עליהם בתהליך אורגני של הצטרפות של היטהרות והתקדשות⁶.

סיכום שיטת חכמי ספרד

ראינו כי בניגוד לדעת הרמב"ם שהמילה היא תנאי מחייב לגיור המתבצע בטבילה, לשיטת חכמי ספרד הליך הגיור עצמו כולל שני רכיבים שווים – מילה וטבילה. ביררנו כי לדעת הרשב"א והריטב"א הגיור הוא הליך סדור, בו תחילה מלים ולאחר מכן טובלים, שכן המילה מבצעת חלק בסיסי יותר בגיור של הטהרות מן הטומאה, בעוד הטבילה משלימה את עיקר הגיור לבסוף. בדעת הרמב"ן ניתן להתלבט בהתאם לשני התירוצים שהציג האם גם הוא סובר כי מדובר בהליך סדור או שמא בשני רכיבים בלתי תלויים שהסדר ביניהם לא משנה.

בפרק הבא נעסוק בשיטת התוספות ונראה כיצד הם ראו את מערכת היחסים בין רכיבי הגיור השונים ובמה דעתם שונה באופן מהותי מהרמב"ם ומחכמי ספרד.

⁶ נדמה שיש כאן הד לשיטת הרב קוק שפגשנו ביחידה הראשונה. ההבדלים המהותניים בין ישראל עמים ניתנים לגישור (בניגוד לעמדת ריה"ל), והם דורשים תהליך אורגני שמתחיל בגר זה, וככל הנראה ימשך בזרעו.
כל הזכויות שמורות ©